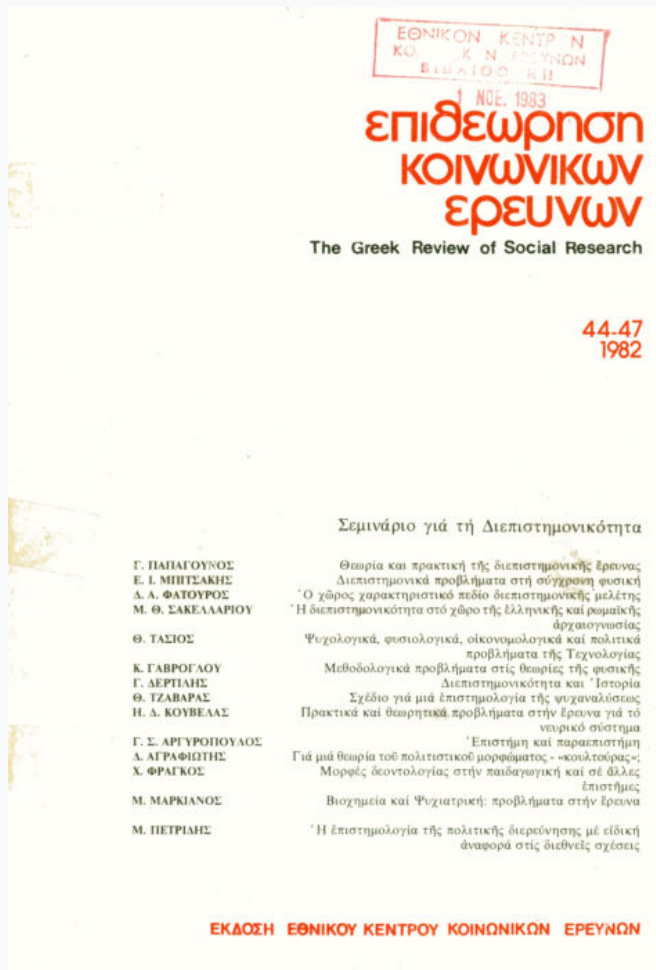

The Greek Review of Social Research

Vol 44 (1982)

44-47

Διεπιστημονικότητα και ιστορία

Γιώργος Δερτιλής

doi: [10.12681/grsr.530](https://doi.org/10.12681/grsr.530)

Copyright © 1982, Γιώργος Δερτιλής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Δερτιλής Γ. (1982). Διεπιστημονικότητα και ιστορία. *The Greek Review of Social Research*, 44, 52–64.
<https://doi.org/10.12681/grsr.530>

Διεπιστημονικότητα και Ίστορία

Γιῶργος Δερτιλῆς *

α. Προλεγόμενα

Σχεδιάσα αρχικά τήν παρουσίαση αὐτή, μέ τήν προοπτική νά συνεισφέρω στό σεμινάριο μιά πολύ συγκεκριμένη καί μᾶλλον τεχνική προσέγγιση τῆς διεπιστημονικότητας ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἱστορικοῦ. Τό ἀρχικό σχέδιο δέν μοῦ ἄρεσε. Θά δώσω λοιπόν μόνο τά κύρια σημεῖα του: εἶναι ὀρισμένα παραδείγματα γιά τό πῶς βλέπει ὁ ἱστορικός τή σχέση του μέ ἄλλους ἐπιστημονικούς χώρους. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ὁμως, θά χρησιμοποίησω ἕνα σύνολο σημειώσεων μέ ἐπιστημολογικές καί, ἄς ποῦμε, φιλοσοφικές ἀπορίες, γιά τίς ὁποῖες δέν εἶμαι, φυσικά, καθόλου σίγουρος — νομίζω ὁμως ὅτι εἶναι πλησιέστερες στό θέμα τοῦ σεμιναρίου μας ἀπό τή συγκεκριμένη καί τεχνική προσέγγιση, μέ τήν ὁποία, παρόλα αὐτά, ἀρχίζω.

β. Ἡ ὠφελμιστική διεπιστημονικότητα: παραδείγματα ἀπό τήν ἱστορική ἐπιστήμη

Τά σύντομα παραδείγματα μοῦ ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ καί μέ ἄλλη εὐκαιρία. Ἡ ἱστορία εἶναι μιά ἐπιστήμη, ἢ, ἄν προτιμᾶτε, μιά τέχνη ἱμπεριαλιστική: ἀπλώνεται σέ ὀλοένα περισσότερους καί πιο ἑτερόκλητους χώρους ἔρευνας: κρατική δαπάνη ἀλλά καί λογιστικά βιβλία ἐπιχειρήσεων, δημόσια δάνεια ἀλλά καί ἀναλφαβητισμός καί πληθυσμιακή ἀύξηση, κυκλοφορία συναλλαγματικῶν καί ἐγκληματικότητα, κρατικός προϋπολογισμός καί κλίμα, βροχοπτώσεις καί νομισματική κυκλοφορία, διακυμάνσεις τῶν τιμῶν ἀλλά καί ἐπιδημίες καί σεισμοί.

Ἀπό τήν ἐργασία πού γίνεται ἢ προγραμματίζεται στά πλαίσια τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας προκύπτει μιά ἐνδεικτική, ἢ μᾶλλον παραδειγματική θεματολογία. Ποιοί ἦταν οἱ μέτοχοι τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας στόν 19ο αἰώνα; Ποιές ἦταν οἱ σχέσεις μεταξύ τους, μέ τήν Ἐθνική Τράπεζα καί τό Διοικητικό της Συμβούλιο, μέ τίς ἄλλες τράπεζες στόν ἐλληνικό χώρο, μέ τίς μεγάλες ἐταιρεῖες, μέ τούς Ἑλληνες τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Διασπορᾶς, μέ τό Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, μέ τίς μεγάλες ἢ τίς

* ἱστορικός, τμήμα οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

άνερχόμενες οικογένειες της Ἀθήνας της εποχής;

Θέματα για μελλοντική έρευνα είναι οί πτωχεύσεις: νά έντοπίσουμε από τά δικαστικά ἀρχεῖα, ὅσα ἔχουν περισωθεῖ, ποίος πτωχεύει ποιόν, καί γιατί. Ἄλλο παράδειγμα εἶναι αὐτοί πού χρηματοδοτοῦνται ἀπό τίς τράπεζες, οἱ πι- στοῦχοι, στίς σχέσεις τους μέ τούς δανειστές τῶν τραπεζῶν, τούς καταθέτες, καί μέ τούς μετόχους. Πάλι βλέπουμε λοιπόν αὐτές τίς πολλαπλές σχέσεις: μέ τά διοικητικά συμβούλια τῶν τραπεζῶν, μέ τίς μεγάλες ἐταιρεῖες ἀλλά καί τίς μεγάλες οικογένειες, μέ τή Δημόσια Διοίκηση καί τή Δημοσιοῦπαλληλία, μέ τή Βουλή, τά Κόμματα, τήν Αὐλή: σχέσεις ἐπομένως, ὄχι μόνο οἰκονομικές, ἀλλά καί ταξικές καί πολιτικές καί ἰδεολογικές.

Τά μνημονεύω αὐτά ὥστε νά προκαλέσουν ἴσως ὀρισμένους συνειρμούς γιά τό πού πηγαίνει, διεπιστημονικά, ἡ σκέψη τοῦ ἐρευνητῆ τῆς Ίστορίας, ἢ γιά τό πού μπορεῖ νά πάει καί τί ἀνάγκες ἔχει ἀπό τίς ἄλλες ἐπιστήμες.

Γιατί ὅλα αὐτά εἶναι θέματα ἐκ πρώτης ὄψεως εἰδικά, μεμονωμένα. Ἄλλά εἶναι φανερό τό πόσο ἐκρηκτικά πιέζουν τά ὄρια τῆς διερεύνησής τους. Αὐτά τά ὄρια, βέβαια, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τά θέτουμε, ἂν μᾶς ἀρέσουν τά ὄρια — ἢ δέν τά θέτουμε, ἂν ἡ στάση μας ἀπέναντι στή γνώση ἀρνεῖται τά στεγανά καί τή στε- νότητα τῶν κατηγοριῶν.

Θά ἤθελα νά συμπληρώσω τά παραδείγματα αὐτά μέ ἕνα ἀκόμη ἐνδεικτικό θέμα, ἐμπειρία ἀπό τήν προσωπική μου ἔρευνα: τό ἐξωτερικό δημόσιο χρέος τῆς Ἑλλάδας.

Πάλι δημιουργεῖται ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐντύπωση ἑνός θέματος εἰδικευμέ- νου, ἐπιστημονικά μεμονωμένου. Ἄλλά πῶς μποροῦμε νά περιορίσουμε ἕνα τόσο ἐκρηκτικό θέμα μέσα στά ὄρια μιᾶς οἰκονομικῆς ἱστορίας ἢ μιᾶς οἰκονο- μικῆς ἐπιστήμης; Γιατί ἀσφαλῶς πρόκειται καί γιά τίς δύο αὐτές ἐπιστήμες, ὅταν μιλάμε γιά διθνηεῖς οἰκονομικές σχέσεις, πρόκειται ὁμοιως καί γιά ἕνα πολύ εὐρύτερο γνωστικό πεδίο. Ἀπό τήν ἴδια τή φύση του, ἕνα ἐξωτερικό δημόσιο χρέος εἶναι θέμα πού ἀπλώνεται καί σέ πολλούς ἄλλους χώρους: τῆς Πολιτι- κῆς Ίστορίας καί τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Διεθνῶν Σχέσεων, τοῦ Δη- μοσίου Δικαίου, τοῦ Διεθνούς Δικαίου, τοῦ Δικαίου τῶν Ἀξιογράφων, τῆς Δι- πλωματικῆς Ίστορίας, τῆς Ίστορίας τῶν Χρηματιστηρίων. Ἐπειτα οἱ οἰκονο- μικές σχέσεις εἶναι ἐδῶ καί πολιτικές — ἀναρωτιέμαι ὁμοιως ἂν εἶναι μόνο πο- λιτικές καί οἰκονομικές, ἢ μήπως ἔχουν καί τίς κοινωνικές ἀντανακλάσεις τους, καί τίς ταξικές τους καταβολές;

Συμπερασματικά: ἡ ἱστορική ἔρευνα, ἀπό τό ἴδιο τό ἀντικείμενό της, πρέ- πει νά ἀποβλέπει στό νά μήν ἀπομονώνονται τά θέματά της — γιατί τό ἴδιο τό ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ διαπλοκή τοῦ κάθε θέματος μέ τό γύρω του σύστημα ἀπό σχέσεις πολιτικές καί οἰκονομικές, ἀπό ἰδέες, ἤθη, ἀξίες, θε- σμούς, ταξικές ἀντιθέσεις, προσωπικά λάθη, συλλογικές νευρώσεις, φυσικές ἀντιξοότητες, βιολογικούς προκαθορισμούς. Καί αὐτές τίς παραμέτρους ὁ ἱστορικός πρέπει νά τίς βλέπει στή λειτουργία τους μέσα σέ μιᾶ ἀέναυ διαχρο- νία καί μέσα σέ μιᾶ ποικιλία γεωγραφικῶν τόπων: στοιχεῖο χρόνου, στοιχεῖο χώρου.

Αὐτά εἶχα ἀποσπᾶσει ἀπό ἄλλη ἐργασία μου γιά νά σᾶς τά προτεῖνω ἐδῶ, μετά ἀπό κάποιον ἐμπλουτισμό. Ὡστόσο, ὁ ἐμπλουτισμός δέν ἔγινε. Ξαναβλέ-

ποντάς τα δέν αισθανόμουν ότι θά σᾶς ἔλεγα τίποτα καινούργιο μέ τό νά σᾶς παρουσιάσω ἀπλῶς τό πῶς ἐργάζονται οἱ ἱστορικοί καί πῶς ἀντλοῦν ἀπό ἄλλες ἐπιστήμες. Αἰσθάνομαι ότι σέ αὐτό ἐδῶ τό σεμινάριο ἄλλα εἶναι τά ἐρωτήματα. Γι' αὐτό ἐγκαταλείπω τά ὅσα εἶπα καί περνῶ στίς σημειώσεις μέ τίς ἀπορίες μου.

γ. Ἡ ἀναζήτηση μιᾶς «ὀλικῆς» διεπιστημονικότητας

Οἱ διεπιστημονικές ἐφαρμογές μποροῦν νά λειτουργοῦν μέ διάφορους τρόπους. Ἡ διεπιστημονικότητα πού συνδέει τήν ἱστορία μέ τή δημογραφία, π.χ., ἔχει χαρακτήρα ἐπικάλυψης. Ἀντίθετα, ἡ διεπιστημονικότητα πού λειτουργεῖ μεταξῶ ἱστορίας καί βιολογίας εἶναι συμπληρωματική.

Αὐτή ὁμως ἡ ἐπέκταση πρὸς τήν κατεύθυνση ἄλλων ἐπιστημῶν, εἴτε ἐπικαλυπτική εἴτε συμπληρωματική, δέν εἶναι παρά ἓνα ποσοτικό φαινόμενο. Εἶναι μιὰ φυσιολογική ἐξέλιξη τῆς γνώσης, μιὰ ἐπέκτασή της σέ σκοπούς, σέ ἀντικείμενα καί σέ μεθόδους ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἄλλων, ὄχι ὁμως ὄλων τῶν ἐπιστημῶν.

Ἐδῶ γεννᾶται λοιπόν ἓνα ἐρώτημα: ἀρκεῖ νά μιλάμε γιά μιὰ τέτοια διεπιστημονικότητα, μεθοδολογική καί πρακτική, ἀνά ζεύγη ἢ κατὰ ὁμάδες ἐπιστημῶν; ἢ μήπως πρέπει νά μιλάμε καί γιά κάποιαν ἄλλη διεπιστημονικότητα, καθολικότερη;

Ἄς πάρουμε ἓνα κάπως ἀκραῖο παράδειγμα. Ὑπάρχει ἄραγε σχέση ἀνάμεσα στήν ἱστορία καί στήν ἀστρονομία; Γιατί ὄχι; Δέν ἀποκλείεται νά ὑπάρχει, ἔστω καί σέ κάποιες ἱστορικές στιγμές. Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ κερδίζει μιὰ μάχη φωνάζοντας: Ὑπῆρθε Ἦλιε κατὰ Γαβαὼν καί Σελήνη κατὰ φάραγγα Αἰλῶν'. Στέκεται τό οὐράνιο σῶμα, κερδίζεται ἡ μάχη. Τί ἀκριβῶς συνέβη ἐκείνη τήν ἡμέρα; Θά μπορούσαμε βέβαια νά ἀναρωτηθοῦμε μέσα ἀπό ἄλλα ἐπιστημονικά πλαίσια, ὄχι ἱστορικά, τά πλαίσια τῆς ἀστρονομίας.

Ὅσο ἐνδιαφέρουσα καί ἄν εἶναι ἡ μακρινή αὐτή, ἀλλά ὑπαρκτή σχέση τῆς ἱστορίας μέ τήν ἀστρονομία, τελικά δέν εἶναι αὐτό πού ἔχει τή μεγαλύτερη σημασία. Ἄν ἦταν ἀπλῶς νά βρεθοῦν τρόποι ἐπικοινωνίας καί ἀμοιβαίας ἐνυπηρέτησης ἀνάμεσα σέ ἐπιστήμες, νά λυθοῦν μόνο κάποια πρακτικά, μεθοδολογικά προβλήματα, θά ἀρκοῦσε νά ἐπικοινωνοῦμε μεταξύ μας κατὰ ζεύγη, ἢ καθ' ὁμάδες, ἀπλῶς καί μόνο γιά νά λύνονται αὐτά τά τεχνικά προβλήματα.

Τότε ὁμως τό σεμινάριο αὐτό μοῦ φαίνεται πῶς θά ἦταν σχεδόν περιττό, γιατί οἱ διεπιστημονικές αὐτές ἐπικοινωνίες εἶναι περίπου αὐτονόητες, καί πάντως ἀποτελοῦν ἓνα τεχνικό πρόβλημα τῶν καθ' ἰδίαν ἐπιστημῶν. Αἰσθάνομαι ότι δέν εἶναι μόνο αὐτός ὁ σκοπός τῆς ἀναζήτησής μας, τό θέμα τοῦ σεμιναρίου αὐτοῦ εἶναι πολύ γενικότερο. Ὁ σκοπός μας εἶναι ἐπίσης, καί κυρίως, νά διαπιστώσουμε ἄν μπορεῖ νά ὑπάρξει κάποια ἄλλη διεπιστημονικότητα, σφαιρική, καθολική, πού νά ἀντλεῖ ἀπό ὅλες ἀνεξαιρέτως τίς ἐπιστήμες, ἀλλά καί νά τίς καλύπτει ὅλες, κατὰ κάποιον τρόπο. Πρόκειται λοιπόν γιά ἓνα ἐπίπεδο ἀφαίρεσης ὑψηλότερο, στό ὅποιο μάλιστα θά μπορούσε κανεῖς νά μιλήσει καί γιά «μεταεπιστήμη» — αὐτό ὁμως εἶναι θέμα ὀρολογίας, πού δέν ἔχει θέση ἐδῶ.

Διττό είναι, λοιπόν, τό πρόβλημα πού θά μᾶς ἀπασχολήσει ἀπό ἐδῶ καί πέρα: ἀρχικά νά ὀριστεῖ αὐτή ἡ «μεταεπιστήμη», ἡ ὀλική, σφαιρική διεπιστημονικότητα — καί ὕστερα νά δειχθεῖ πῶς συνδέεται μέ τήν Ίστορία.

Στήν ἀναζήτηση αὐτή, θά προσδιοριστοῦν πρῶτα τά στοιχεῖα πού εἶναι κοινά σέ ὄλες τίς ἐπιστῆμες: κοινά θέματα, κοινές μέθοδοι, κοινοί σκοποί. Ἐπειδή ὁμως οἱ τρεῖς αὐτές κατηγορίες εἶναι εὐρύτατες, ἐνῶ τά ὄρια αὐτῆς τῆς παρουσίας εἶναι περιορισμένα, θά χρειαστεῖ κάποια ἐπιλογή. Θά ἐξεταστεῖ λοιπόν μόνο ἡ τρίτη κατηγορία, οἱ σκοποί πού εἶναι κοινοί σέ ὄλες τίς ἐπιστῆμες — ἄρα, οὐσιαστικά, οἱ σκοποί τῆς ὀλικῆς διεπιστημονικότητας. Οἱ σκοποί αὐτοί ὁμως θίγουν ἐπίσης ὀρισμένες θεμελιώδεις ἀπορίες, πού εἶναι καί ἡ οὐσία τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης: ἔτσι θά συνδεθεῖ, τελικά, ἡ ὀλική διεπιστημονικότητα μέ τήν ἱστορία.

*Τά κοινά στοιχεῖα τῶν Ἐπιστημῶν
στό ἀντικείμενο, στίς μεθόδους, στούς σκοπούς*

Αὐτή ἡ σφαιρικότητα, ἡ ὀλικότητα πού ἀναζητοῦμε στήν ἔννοια τῆς διεπιστημονικότητας, ἀφορᾷ ἐξ ὀρισμοῦ κάποιους κοινούς τόπους, στοιχεῖα κοινά σέ ὄλες ἀνεξαιρέτως τίς ἐπιστῆμες.

Σέ μιά τέτοια ἀναζήτηση προκύπτουν νομίζω τρία βασικά ἐρωτήματα.

Πρῶτο ἐρώτημα: ὑπάρχουν ἀντικείμενα ἐμπειρίας πού εἶναι κοινά σέ ὄλες τίς ἐπιστῆμες; Θά πρότεινα ἐδῶ χωρίς σχόλια — καί οὔτε θά μπορέσω νά ἐπανεέλθω, δέν ὑπάρχει χρόνος — δύο τέτοια ἀντικείμενα: τόν χρόνο καί τόν χῶρο. Κοινά στοιχεῖα σέ ὄλες τίς ἐπιστῆμες, ὁ χρόνος καί ὁ χῶρος εἶναι λοιπόν δύο προνομιακές περιοχές πού προσφέρονται ἰδιαίτερα γιά μιά ὀλική διεπιστημονική διερεύνηση. Ὑπενθυμίζω ἐν παρενθέσει, καί θά ἐπανεέλθω εἰδικά σέ αὐτό τό σημεῖο, ὅτι αὐτά ἀκριβῶς τά «ἀντικείμενα» διερεύνησης, χῶρο καί χρόνο, τά μνημόνευσα ἤδη καί ὡς βασικά στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας.

Δεύτερο ἐρώτημα: ὑπάρχουν γιά ὄλες τίς ἐπιστῆμες κοινά μέσα ἐμπειρίας; Γιάτί τά τυχόν ὑπάρχοντα κοινά μέσα σύλληψης τῶν φαινομένων θά συνέθεταν καί τή βάση γιά κοινές ἐπιστημονικές μεθόδους. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος μποροῦν νά ἀποτελέσουν κοινά ἀντικείμενα ἐμπειρίας, ἀλλά εἶναι πάντα καί κοινά μέσα ἐμπειρίας γιά ὄλους τούς κλάδους τῶν ἐπιστημῶν. Ὅστόσο, στόν δεύτερο αὐτό χῶρο, τῶν κοινῶν μέσων ἐμπειρίας, θά πρότεινα δύο ἄλλα παραδείγματα, διαφορετικά καί ἴσως πιό ἐνδεικτικά, χωρίς ὁμως νά ἐπεκταθῶ οὔτε σέ αὐτά: οἱ ἔννοιες δομῆ, δόμηση, διάρθρωση, ὡς μέσα ποιοτικῆς ἀντίληψης τῶν φαινομένων, καί ἡ διχοτόμηση συμμετρία/ἀσυμμετρία, ὡς μέσο ποιοτικῆς καί ποσοτικῆς ἀντίληψης. Ἐπισημαίνω, καί ἐδῶ, ὅτι πρόκειται γιά δύο μέσα ἐμπειρικῆς ἀντίληψης πού χρησιμοποιοῦμε πολύ καί στήν ἱστορία.

Τρίτο ἐρώτημα: ὑπάρχουν ἀντικειμενικοί σκοποί, κοινοί σέ ὄλες τίς ἐπιστῆμες; Σέ αὐτό θά ἐπανεέλθω ἀμέσως.

Οὐσιαστικά, τό πρῶτο ἐρώτημα ἀναζητεῖ κοινά στοιχεῖα στή θεματική τῆς γνώσης, τῆς ἐπιστήμης. Τό δεύτερο ἀναζητεῖ κοινά στοιχεῖα στήν ἐπιστημονική μέθοδο. Τό τρίτο ἀναζητεῖ τά κοινά στοιχεῖα στούς σκοπούς, στό λόγο

υπαρξης και στη λειτουργικότητα της γνώσης. Θά επιμείνω αποκλειστικά σέ αυτό τό τρίτο έρώτημα.

Οί κοινοί σκοποί τών Έπιστημών: μιά βάση όλικης διεπιστημονικότητας

Θά πρότεινα έξη μεγάλους χώρους, στους όποιους μου φαίνεται ότι όλες οι έπιστήμες, λίγο-πολύ, λειτουργούν μέ μιά κοινότητα σκοπών.

Πρώτο κοινό κίνητρο, κοινός άντικειμενικός σκοπός, είναι ή δημιουργία εύνοικών συνθηκών γιά τήν επιβίωση του είδους, ή γιά τή βελτίωση της διαβίωσης του.

Δεύτερος κοινός σκοπός είναι ή δημιουργία καταλλήλων συνθηκών γιά βιολογική άναπαραγωγή και βελτίωση του είδους.

Οί δύο πρώτες κατηγορίες άφορούν λοιπόν στη σχέση του άνθρώπου μέ τόν ύλικό κόσμο και τή φύση. Είναι οι κατ' έξοχήν κατηγορίες μιās σκέψης ύλιστικής και ώφελμιστικής, γι' αυτό όμως και πιά οικείας. Άντιθετα, τό έδαφος δέν είναι τόσο γνώριμο γιά τίς επόμενες κατηγορίες πού θά άναφέρω.

Τρίτος κοινός σκοπός όλων τών επιστημών είναι ίσως ή έκφραση και ή άντιμετώπιση της άπορίας ως πρός τόν θάνατο, έκφραση πού μπορεί νά είναι άμεση ή έμμεση, συνειδητή ή μή. Είναι ένας χώρος έξαιρετικά δύσβατος. Άφενός σχετίζεται στενά μέ τίς πιά άνεξερεύνητες περιοχές τών ψυχολογικών επιστημών — περιοχές πού δέν γνωρίζω άρκετά, γι' αυτό ελπίζω νά ύπάρξουν μετά συμπληρώσεις από άνθρώπους πολύ ειδικότερους. Άφετέρου χαρακτηρίζεται από τή ρευστότητα του ίδιου του περιεχομένου του, ώστε νά έμπεριέχει στοιχεία άντιφατικά και νά έπεκτείνεται και σέ περιοχές έξω-έπιστημονικές, όπως είναι τό θρησκευτικό άίσθημα.

Τέταρτος κοινός σκοπός είναι ή έκφραση του έρωτικού στοιχείου της άνθρώπινης προσωπικότητας, στόν βαθμό πού τό έρωτικό στοιχείο μπορεί ένδεχομένως νά έκφραστεί ή νά εκδηλωθεί μέσω της επιστημονικής γνώσης.

Ή έρωτική έκφραση, πού χρησιμοποιεί ως μέσο τήν επιστημονική γνώση, μπορεί νά είναι μιά έκφραση άμεση — άλλά κυρίως είναι έμμεση. Μπορεί νά είναι έκφραση συνειδητή — άλλά κυρίως είναι άσυνειδητη, ή μή συνειδητή. Πρόκειται γιά έναν χώρο συμβολισμών και έξιδανίκευσης, πού και αυτός είναι πιά προσιτός στίς ψυχολογικές έπιστήμες. Έπομένως ζητώ και έδώ τή βοήθεια της διεπιστημονικής όμήγυρης.

Ύπάρχει λοιπόν αυτή ή έμμεση έκφραση, μέσω μιās έξιδανίκευσης, μιās sublimation, ύπάρχουν όμως και άλλα, άμεσότερα έρωτικά στοιχεία. Ένα είναι σχετικά άπλό: ή ίδια ή ήδονή της γνώσης, άν χρησιμοποιηθεί ό όρος «ήδονή» στήν κυριολεξία του. Τό άλλο συνέχεται μέ τό προηγούμενο, είναι όμως στοιχείο πιά φευγαλέο, είναι αυτό πού θά μπορούσε νά όνομαστεί «όρμη» της γνώσης, μέ τήν εϋρύτατη και έρωτική έννοια του όρου.

Πέμπτος κοινός σκοπός είναι ή ίκανοποίηση της αυτόνομης ανάγκης γιά επιστημονική γνώση, άν ή ανάγκη αυτή ύπάρχει, δηλαδή άν πράγματι δεχτούμε ότι πρόκειται γιά μιά ανάγκη αυτόνομη, αϋθύπαρκτη μέσα στήν ανθρώπινη προσωπικότητα. Είναι φανερό ότι ή πέμπτη αυτή κατηγορία συγγενεύει μέ τήν τέταρτη, ίσως και νά συμπίπτει.

Οί ίδιες συγγένειες διαφαίνονται και στόν έκτο κοινό σκοπό: είναι ή ίκα-

νοποίηση της αυτόνομης ανάγκης, αν υπάρχει και αυτή, για μιὰ δημιουργική, έν γένει, δραστηριότητα. Αυτή ή κατηγορία είναι λοιπόν ο λόγος ύπαρξης, ή μάλλον ο λόγος διάπλασης του homo faber — όπως ή προηγούμενη είναι ο λόγος διάπλασης, του homo sapiens. Είναι και αυτός ένας χώρος πού έπεκτείνεται σέ έξω-έπιστημονικές περιοχές, όπως ή τέχνη. Τί είδους όμως είναι ή διάκριση επιστήμης και τέχνης, σέ ύψηλό επίπεδο αφαίρεσης; Θά μνημονεύσω άπλως τόν Schoenberg, όπως τόν βλέπει ο Thomas Mann στόν dr Faustus: ο Mann, πού είναι βέβαια από τούς ιστορικότερους λογοτέχνες αυτού του αίωνα — και θά δούμε ότι αυτό δέν είναι τυχαίο.

Κοινοί σκοποί τῶν Ἐπιστημῶν και θεμελιώδεις άπορίες

Ἄναζητώντας ένα είδος «καθαρής» διεπιστημονικότητας, ένα είδος ολικής ή σφαιρικής διεπιστημονικότητας, φτάνουμε νά αναζητούμε επίσης, ουσιαστικά, τίς βάσεις για κάποια θεωρία της διεπιστημονικότητας. Στη διαδικασία όμως της αναζήτησης, βρεθήκαμε μπροστά στις άπορίες της αρχαίας τραγωδίας ή του σαιξπηρικού δράματος — θά προσέθετα εδώ, χωρίς σχόλια πρὸς τό παρόν: του ιστορικού σαιξπηρικού δράματος.

Οί άπορίες αυτές είναι σέ όλους μας πολύ οικείες: ή φύση, τό πάθος, ο άπό μηχανής θεός, ή μοίρα, ο παραλογισμός, ή κάθαρσις, ή ήρωας. Ἄπορίες πού εκφράζονται συχνά μέ τήν παρατήρηση και τή συμμετοχή του χορού, ή μέ τόν μονόλογο του πρωταγωνιστή. Προσθέτω, σέ παρένθεση: άπορίες πού πηγάζουν άπό τήν έκτός σκηνής αντικειμενικότητα, και άπευθύνονται σέ μιάν άλλη αντικειμενικότητα, πάλι έκτός σκηνής, σ' ένα κοινό — πού ταυτόχρονα όμως άμφισβητούν, μέ τήν ίδια τή θεατρικότητά τους, αυτές τίς αντικειμενικότητες. Ἄλλά επειδή αυτό είναι άλλο θέμα, κλείνει και ή παρένθεση.

Ἐχω λοιπόν τήν εντύπωση πώς οί άπορίες αυτές λειτουργούν μέ περισσότερη ενάργεια στό ιστορικό δράμα. Πάλι μου λείπει ή ειδίκευση για νά έπεκταθὸ σέ αυτό τό ζήτημα: γιατί άραγε περισσότερη ενάργεια στό ιστορικό δράμα, άπό ό,τι σ' ένα άλλο είδος θεάτρου; Τό μνημονεύω πάντως, για νά τό χρησιμοποιήσω σάν γέφυρα, και νά ξαναπεράσω στό ιστοριογραφικό έργο.

Γιατί και τό ιστοριογραφικό έργο κάπως έτσι δείχνει τίς άπορίες του. Γιατί και αυτές πηγάζουν άπό μιάν αντικειμενικότητα, και αυτές έχουν ένα κοινό — ένα άναγνωστικό κοινό. Σ' ένα μεγάλο έργο συνθετικής ιστορίας — όχι σέ μιá ιστορική μονογραφία, αλλά σέ μιá ιστορική τοιχογραφία — έμπεριέχονται όλες οί μεγάλες άπορίες: ή τουλάχιστον, πρέπει νά έμπεριέχονται.

Θεμελιώδεις άπορίες, Ίστορία και Διεπιστημονικότητα

Στήν άπορία άπαντῆ ή έρμηνεία. Τό ιστοριογραφικό έργο ταλαντεύεται ανάμεσα σέ διάφορες δυνατές έρμηνείες του ιστορικού γίνεσθαι.

Ἐπάρχουν οί «θεολογικές» έρμηνείες — άναγκαστικά θά χρησιμοποιηθοῦν όροι ένδεικτικοί, ένίοτε και άδόκιμοι. Ρητά ή ύπαινικτικά, οί έρμηνείες αυτές δηλώνονται στήν κάθε εμφάνιση ενός άπό μηχανής θεού σέ ένα ιστοριογραφικό έργο.

Ἐπάρχουν έπειτα οί ψυχολογικές έρμηνείες, πού ψάχνουν για κίνητρα και

αΐτια στις ψυχές τῶν πρωταγωνιστῶν ἢ τῶν ἱστορικῶν μαζῶν.

Ἐπὶ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς ἔχρησθησαν οἱ «ἐπικεῖς» ἐρμηνεῖες, ἢ θεώρηση ἐνός ἱστορικοῦ γίνεσθαι πού ὀδηγεῖται ἀπὸ ἥρωες ἢ καὶ ἀπὸ ἡγετικές τάξεις.

Ἐπὶ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς οἱ ἐρμηνεῖες πού ὑπερβαίνουν τοὺς ἥρωες καὶ στηρίζονται στὴν ἔννοια τοῦ ποιεῖν: στὴ συνειδητῆ πολιτικὴ πράξη, εἴτε ἀτόμων καὶ ἡγετικῶν ομάδων, εἴτε ἀνωνόμων μαζῶν — πῶς νὰ τίς ὀνομάσουμε ἄραγε αὐτές τίς ἐρμηνεῖες; «Ἀντικειμενικές» ἢ «νομοτελειακές», ἐπειδὴ συχνὰ προϋποθέτουν μιὰ προκαθορισμένη κοινωνικὴ διάρθρωση καὶ νομοτελειακά ἀποτελέσματα;

Ἐπὶ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς οἱ «φυσικοκρατικές» ἐρμηνεῖες — ἄλλος ἓνας ἐνδεικτικὸς καὶ ἴσως ἀδόκιμος ὅρος — πού συνδέουν τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα, ἰδίως στὴν πολὺ μεγάλη τους χρονικὴ διάρκειά, μὲ τὴν ἴδια τὴ φύση. Τὰ συνδέουν π.χ. μὲ τὴ γεννητικότητα καὶ τὴ βιολογικὴ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ, μὲ τοὺς γεωγραφικοὺς περιορισμοὺς τῆς κοινωνίας, μὲ τὸ κλίμα, μὲ τὴν οἰκονομία τοῦ χώρου καὶ τῶν ἐσοδειῶν. Ἐπιπλέον ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρὰ τους, οἱ ἐρμηνεῖες αὐτές μποροῦν νὰ συνδυαστοῦν διαλεκτικά καὶ μὲ τίς προηγούμενες. Ἡ ὕλη προκαθορίζει ἀφενὸς τίς οἰκονομικὲς δυνατότητες καὶ ἀφετέρου τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση. Ἐπομένως, ἀφενὸς προκαθορίζει τὸν ἀγῶνα μὲ τὴ φύση, δηλαδὴ τὴν τεχνολογία, καὶ ἀφετέρου προκαθορίζει τὴν πολιτικὴν πράξη. Ἄλλὰ ἡ τεχνολογία ὑπερβαίνει μὲ τὴ σειρά τῆς τοὺς ὑλικούς, φυσικούς, οἰκονομικούς φραγμούς. Καὶ ἡ πολιτικὴ πράξη, τὸ «ποιεῖν», μεταβάλλει τίς ὑλικὲς συνθήκες, πολλὰ φορὲς μὲ τὴν ἐπαναστατικὴν βία, καὶ προετοιμάζει μιὰ νέα αἰτιολογικὴ σειράν προκαθορισμῶν.

Ἐπὶ τῆς ἔκδοσης αὐτῆς οἱ ἐρμηνεῖες πού στηρίζονται στὴν τυφλὴ πορεία τῶν ἀνωνόμων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπώνυμων, σὲ μιὰ τυχαία ἐξέλιξη, ἔστω κι ἂν εἶναι ἐξίσου ἀναπόφευκτη γιὰ τὸν ἄνθρωπο: ἐρμηνεῖες λοιπὸν «σχετικιστικές».

Ἐρμηνεῖες: ἀπαντήσεις ἀποριῶν. Τὸ μεγάλο ἱστοριογραφικὸ ἔργο ἐμπεριέχει ὅλες αὐτές τίς ἀπορίες, ἢ τουλάχιστο τίς γεννᾷ στὸν ἀναγνώστη, ὀφείλει νὰ τίς γεννᾷ.

Φυσικά, τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι ποιά θὰ ἦταν ἡ σωστὴ ἐπιλογή ἀποριῶν ἢ ἐρμηνειῶν, ἢ ποῖός θὰ ἦταν ὁ σωστός τους συνδυασμός. Τὸ θέμα μου εἶναι ὁ τριπλὸς παραλληλισμὸς ἀνάμεσα στὶς ἱστορικὲς ἀπορίες, στὶς ταυτόσημες «φιλοσοφικές» ἀπορίες, καὶ σὲ αὐτὸ πού εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, οἱ θεμελιώδεις διεπιστημονικὲς ἀπορίες, ἐκεῖνες πού θὰ ἀποτελοῦσαν ἴσως τὸ ἀντικείμενο ΚΑΙ μιᾶς θεωρίας τῆς διεπιστημονικότητας. Ἐπιπλέον ὅτι ὑπάρχουν ὄντως κάποιοι παραλληλισμοὶ καὶ κάποιες ταυτότητες. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ὑπόψια προσπάθησα νὰ σᾶς μεταφέρω ἀπόψε.

Τελικά, ἴσως ἡ ἱστορία εἶναι διεπιστημονικὴ ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ μιὰ πρακτικὴ, μεθοδολογικὴ ἀνάγκη, ἀλλ' ἀπὸ τίς ἴδιες τίς ἀπορίες τῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ φύση τῆς.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΣΗΓΗΣΗ Γ. ΛΕΡΤΙΛΙΗ

Παρέμβαση: τὴ διεπιστημονικότητα ἐγὼ τὴ βλέπω ὡς ἔννοια τεχνοκρατικής, μεθοδολογικῆς φύσεως, πού ἀπαντᾷ στὸ ἐρώτημα τῆς ἀποδοτικότητας

καί τῆς τεχνολογίας. "Όλες αὐτές οἱ ἀπορίες σας πῶς χωρᾶνε σ' αὐτή τὴν ἔννοια;

ΓΑ: Μοῦ κάνει ἐντύπωση ἀκριβῶς αὐτός ὁ τεχνοκρατικός χαρακτήρας τοῦ ἐρωτήματός σας. Εἶπα ὅτι συμφωνῶ κατ' ἀρχὴν μὲ τὸ τεχνοκρατικὸ κίνητρο. Ἀναρωτιέμαι ὁμως, ἐπιπλέον: γιατί ψάχνουμε νά βροῦμε αὐτή τὴν τεχνοκρατικὴ διασύνδεση ἀνάμεσα στίς ἐπιστῆμες; Αὐτό θά εἶναι ἀπλῶς ἓνα μέσο. Πέραν αὐτοῦ ὁμως, ὑπάρχει ἀσφαλῶς ἓνας ἀπώτερος σκοπός.

Καί γιὰ τὸ μὲν τεχνοκρατικὸ ἐπίπεδο τῶν ἐρωτημάτων μας, νομίζω πῶς δέν ἔχουμε καί πολλές ἀπορίες — βεβαίως καί εἶναι σκόπιμο νά συνεργαστεῖ ἡ ἱστορία μὲ τὴ βιολογία, ἡ οἰκονομικὴ μὲ τὴν κοινωνιολογία, κ.ο.κ. Μήπως ὁμως πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε καί γιὰ τὸ «ἄλλο»; Διαπιστώνω ὅτι κάθε φορά πού εἴμαστε ἐδῶ ἀναρωτιόμαστε συνεχῶς γιὰ τὸ «ἄλλο». Λέμε βέβαια τὰ τεχνοκρατικά μας, λέει ὁ καθένας τί τὸν ἀπασχολεῖ στὴ δική του ἐπιστῆμη, ἀναζητεῖ βέβαια καί τὴν ἐπικουρία τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀλλά συνεχῶς ἐπανερχόμαστε στό βασικὸ ἐρώτημα: γ ι α τ ῖ; ποῖο «ἄλλο» ἀναζητοῦμε στὴ διεπιστημονικότητα; Αὐτό ἦταν πού μ' ἔκανε νά φύγω ἀπὸ τὴν τεχνοκρατικὴ μου εἰσφορά καί νά δώσω μερικά παραδείγματα τοῦ «ἄλλου».

Ἄλλωστε, ἡ Ίστορία, ἐπειδὴ ἔχει αὐτὸν τὸν ἰδιόρρυθμο χαρακτήρα, τὴν ἀνάγκη ὀλικότητας, ἐπειδὴ ἐπιπλέον μετέχει καί τῆς τέχνης καί τῆς ἐπιστήμης, ἀγγίζει περισσότερο τὰ εὐρύτερα διεπιστημονικὰ ἐρωτήματα: ὅσα ἐγείρονται σὲ εὐρύτερο ἐπίπεδο ἀφαίρεσης, καί ὄχι στό τεχνοκρατικὸ ἐπίπεδο τῆς ὠφελιμιστικῆς λειτουργικότητας.

Παρέμβαση: Μὲ ενδιαφέρει ἡ συλλογιστικὴ πού σὲ κάνει νά ξεφύγεις λίγο ἀπὸ αὐτὸ τὸ πεδίο, τῆς ἀποδοτικότητας. Ἡ διεπιστημονικὴ ἔρευνα μᾶς χρειάζεται γιὰ ἀποδοτεῖ καλύτερα, σαφέστερα. Γιὰ τὸ πρέπει νά ξεφύγουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ πεδίο;

ΓΑ: Κατ' ἀρχάς ἡ ἄποψη ὅτι ὑπάρχει καλύτερη ἀποδοτικότης δέν εἶναι παρά μιὰ ὑπόθεση: δέν ἔχει δοθεῖ ἐδῶ καμιά τέτοια ἀπάντηση, ἡ ὑπόθεση δέν ἔχει ἀποδειχθεῖ μέχρι στιγμῆς. Ἐπειτα, διαφωνῶ μὲ τὸν οἰκονομισμό. Πέραν αὐτῶν ὁμως, δέν εἶπα νά ἀφήσουμε τὸ πεδίο αὐτό. Εἶπα νά κοιτάξουμε καί τὸ ἄλλο.

Παρέμβαση: Ὑπάρχει κάποιο αἶτημα λανθάνον πίσω ἀπὸ τὴ διεπιστημονικότητα καί πιθανόν ἓνα ἀπὸ τὰ αἰτήματα νά εἶναι καί τῆς ἀποδοτικότητας. Ἐκεῖνον πού ἔχει ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι εἶπες πῶς ξεκινᾶς ἀπὸ τὸ τεχνοκρατικὸ καί ὅταν θέλεις νά τὸ ξεπεράσεις, πᾶς στὴν τέχνη. Μεγάλη τιμὴ γιὰ τὴν τέχνη.

Βλέπεις τὴν Ίστορία πότε σάν σκηνὴ καί πότε σάν ἀντικειμενικότητα. Εἶναι πρόβλημα τῆς Ίστορίας εἰδικὰ σήμερα, ἢ τὸ εἶχε πάντα;

ΓΑ: Δέν ξέρω ἂν τὸ εἶχαν πάντα οἱ ἱστορικοί, ἀλλά ἡ Ίστορία πρέπει νά τὸ εἶχε πάντα — ἂν τὸ θεωρήσουμε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀναγνώστη. Διαβάζοντας ἱστορία, ὁ ἀνήσυχος ἀναγνώστης δέν μπορεῖ παρά νά ἀπορεῖ, καί νά ἀπορεῖ

σέ όλα τὰ ἐπίπεδα, ἀκόμη καί σέ αὐτό. Δέν ξέρω ἂν ὁ Θουκυδίδης ἀποροῦσε σέ όλα τὰ ἐπίπεδα — ἀπλῶς τό ὑποπεύομαι. Ὑποπεύομαι ἄλλωστε ὅτι ἀκόμα καί ἓνας «τεχνοκρατικός» ἱστορικός ὅπως ὁ Ranke, ὁ πατέρας τῆς σχολῆς τοῦ θετικισμοῦ, ἴσως καί αὐτός ἀκόμη νά κατέληξε στόν θετικισμό ἀπό ἀντίδραση γιά τὰ «στοιχεῖα» πού δέν ἤθελε νά ἀντιμετωπίσει.

Παρέμβαση: Τό μήνυμα πού ὁ κ. Σακελλαρίου εἶχε ἀφήσει νά ἐννοηθεῖ εἶναι ὅτι εἶναι δυνατή μιὰ ἀντικειμενική ἱστορία. Αὐτό δέν εἶναι πρόβλημα ἔτσι ὅπως τό θέτεις ἐσύ; Σέ τί ὀφείλεται αὐτός ὁ διαφορετικός λογισμός σας;

ΓΔ: Δέν εἶμαι σίγουρος ἂν ὑπάρχει πραγματικά διάσταση. Συχνά συγγέονται ἡ ἐπιστημονική ἐντιμότητα μέ τήν ἀντικειμενικότητα. Ὁ κ. Σακελλαρίου δέν εἶναι εἰδικός μόνο στήν ἀρχαιολογία, βέβαια, ἔχει γράψει μιὰ ὑψηλῆς ποιότητος ἐργασία γιά τή σύγχρονη ἑλληνική ἱστορία, ἐργασία πού τήν ξέρω κι ἔτσι, μολονότι λείπει σήμερα, ἴσως μπορῶ λίγο νά μιλήσω γιά τίς θέσεις του, ὅπως τίς διαβλέπω.

Ὑπάρχουν διάφορα πρίσματα μέσα ἀπό τὰ ὁποῖα περνάει ἓνα ἱστορικό γεγονός. Πρῶτα τό πρίσμα αὐτοῦ πού τό μαρτυρεῖ, ὕστερα τό πρίσμα αὐτοῦ πού τό καταγράφει. Δέν καταγράφουμε ὁμως τὰ πάντα, ξεχωρίζουμε — καί αὐτό ἀλλάζει τὰ πράγματα, εἶναι ἓνα ἀκόμη πρίσμα. Μετά ὑπάρχει τό πρίσμα τῆς ἐρμηνείας καί, τέλος, αὐτός πού διαβάζει τό ἱστοριογραφικό ἔργο ἔχει κι αὐτός τό δικό του πρίσμα. Τό ἱστορικό γεγονός φτάνει λοιπόν σέ κάποιον δέκτη μέσα ἀπό ὅλες αὐτές τίς διαθλάσεις. Ἀραγε γιά ποιά ἀπό ὅλες τίς ἀντικειμενικότερες μιλάμε;

Παρέμβαση: Ὁ κ. Σακελλαρίου ἦταν ἐπικός καί αἰσιόδοξος, ἐνῶ ἐσεῖς ἔχετε τό αἶσθημα ἀπορίας μαζί καί ἔρευνας γύρω ἀπό τή διεπιστημονικότητα.

ΓΔ: Νομίζω ὅτι μιλάμε γιά δύο διαφορετικά χρονικά ἐπίπεδα τῆς ἱστοριογραφικῆς ἐργασίας. Ὑπάρχει ἓνας πρῶτος χρόνος, στόν ὁποῖο ὁ κ. Σακελλαρίου καί ἐγώ — πολύ μέ τιμᾶ αὐτή ἡ παρέα — θά ἐργαζόμασταν μέ τόν ἴδιο τρόπο. Θά ἀντλούσαμε ἀπό ὅποιον κλάδο καί ὅποια ἐπιστήμη μποροῦμε, τὰ περισσότερα δυνατά πράγματα, θά συγυρίζαμε κατόπιν καί θά δίναμε μορφή στό ὕλικο μας γιά νά τό ἐρμηνεύσουμε. Ὡς ἐκεῖ θά κάναμε ἀκριβῶς τήν ἴδια δουλειά. Ἀπό κεῖ καί πέρα δέν ξέρω. Εἶμαι ὁμως βέβαιος ὅτι ὁ κ. Σακελλαρίου θά εἶχε τίς ἴδιες ἀπορίες μέ μένα, ἴσως καί πολύ περισσότερες — δέν βλέπω γιάτί θά εἶχε λιγότερες.

Ἡ αἰσιοδοξία εἶναι ξεχωριστό θέμα. Ἄλλο τό τί συμβαίνει ὡς τή στιγμή πού ὁ ἱστορικός βγάζει ἓνα ἐρμηνευτικό συμπέρασμα γιά τὰ γεγονότα, μέ βάση τίς πολλαπλές τού ἀπορίες, καί ἄλλο τό τί συμβαίνει ἀπό ἐκείνη τή στιγμή καί ὕστερα: πόσες ἀμφιβολίες τοῦ μένουν, ὄχι γιά τὰ γεγονότα, ἀλλά γιά τό πῶς τὰ ἐρμηνεύει, ἀμφιβολίες πού μπορεῖ νά εἶναι ρητές, μπορεῖ καί ὄχι. Ἐδῶ, ναι, μπορεῖ νά ὑπάρχει καί θέμα αἰσιοδοξίας.

Παρέμβαση: Διακρίνονται λοιπόν στό σεμινάριο δύο θέσεις διεπιστημονικότητας, μιὰ τεχνοκρατική καί μιὰ πιό ἀφηρημένη;

ΓΔ: Πάντως, η πιο άφηρημένη έκδοχή εκφράζει άναμφισβήτητα τήν ανάγκη για όλικότητα. Σκέφτομαι κάτι αυτή τή στιγμή, και δέν ξέρω για ποιό λόγο, τό λέω άμέσως πρίν καλά τό σκεφτώ: μου ήρθε στό νοϋ ή έννοια ενός πολυέδρου, πού ζαφνικά γίνεται σφαίρα.

Παρέμβαση: Χρειάζεται πολλή άφαίρεση του συγκεκριμένου για να στρογυλέψουν οι γωνίες, και εξαρτάται από τό ύλικό.

Παρέμβαση: Πάντως έχω τήν εντύπωση πώς αυτή ή προσπάθεια τής σφαιρικότητας, πού κρύβει μέσα της μιá θρησκευτική, θεολογική άποψη, μās οδηγεί στόν χώρο τής θεολογικής καταγωγής τής δυτικής επιστήμης.

ΓΔ: Μά τό «όλο» δέν σημαίνει άπαραιτήτως και άίωνια, θεία άρμονία.

Παρέμβαση: 'Η ένότητα του κόσμου μπορεί να κατάγεται από θρησκευτικές και μυστικές δοξασίες, και αυτές οι αντίληψεις μπορεί να επιβιώνουν στις μέρες μας, αλλά τήν όλότητα μπορούμε επίσης να τήν δοϋμε και σάν κάτι πού είναι από τή φύση του αντιθετικό, άρα πού έχει και τις έσωτερικές του συγκρούσεις, πού εξέλισσεται άκριβώς επειδή είναι αντιθετικό, πού έχει τήν ένότητα και ταυτόχρονα τή διαφορά (Hegel, Marx). Έτσι, άκριβώς λόγω των ποιητικών μεταβολών πού ύφίσταται, στα πράγματα μπορεί να έχουμε ένότητα αλλά και διαφορά επιστημών. 'Η έννοια τής όλότητας δέν είναι ύποχρεωτικά και μόνο μυστικιστική, αλλά και καθαρά φιλοσοφική — από τόν Hegel και μετά — έστω και αν οι ρίζες της είναι μυστικιστικές.

ΓΔ: Θά συμφωνούσα με αυτά, ειδικά για τό πώς θεωρεί ή φιλοσοφική σκέψη μετά τόν 18ο αιώνα τήν «ένότητα του κόσμου», όπως τήν είπατε. Συναφές, όχι όμως τό ίδιο θέμα, είναι αυτό πού θίγω, τό πώς νοείται ή όλικότητα στην επιστημονική αναζήτηση. Νομίζω όμως ότι και εδώ θά έπρεπε να προστεθεί τό στοιχείο του χρόνου. 'Οπόταν αυτή ή όλικότητα, αν ποτέ προσεγγιζόταν σε κάποιο βαθμό, δέν θά ήταν μιá όλικότητα διά παντός, κ.ο.κ.

Παρέμβαση: Τό θέμα μας είναι μόνο διεπιστημονικό και άφορā μόνο στην επιστήμη, ή άφορā και σ' ένα χώρο όπου λειτουργούν και οι τέχνες, ή έστω ή άπλη άνησυχία για μιá ευρύτερη ένότητα;

ΓΔ: Γιατί όχι; 'Αναρωτιέμαι τί θά γινόταν αν έρχόταν ο 'Ιάνης Ξενάκης σε αυτό τό σεμινάριο. 'Ως συνθέτης, βέβαια, αλλά μέ τις γνωστές δικές του άπορίες και τις δικές του μεθόδους.

Παρέμβαση: 'Αν νομίσουμε ότι αυτή ή διεπιστημονική, ή μεταεπιστημονική, ή άλλη έρευνα, μπορεί να δώσει ένα γενικό σχήμα τής γνώσης, τότε κινδυνεύουμε να πέσουμε σε μιá αντίληψη στατική, ή όποια θά σπάσει άργότερα. Κι αν έσπασε στόν βαθμό πού έσπασε ή επιστημολογία, ή ό νεότερος θετικισμός, είναι γιατί είχαν τή φιλοδοξία να θεμελιώσουν διά παντός τή γνώση: τό άδύνατο σημείο τους, πού δέν άντεξε στην περαιτέρω ανάπτυξη τής γνώσης.

“Αν μπορεί να υπάρξει διεπιστημονικότητα, εγώ τήν βλέπω να έχει ένα χαρακτηρισμό ιστορικό και συνεχώς να αναθεωρείται με βάση τη συνολική, κοινωνική πρακτική, δηλαδή να βγαίνει μέσα από τις επιστήμες. Και αυτό είναι σοβαρό αντίδοτο έναντι του κινδύνου που σωστά έπεσήμανες. Π.χ. κίνδυνος όπως «επιστήμη των επιστημών», ή όποια ταυτίζεται με τήν επιστημολογία και τή διεπιστημονική έρευνα.

Παρέμβαση: Θέμα χρόνου και χώρου ως στοιχείων ένοποιητικών σχεδόν όλων των επιστημών: μήπως στην ιστορία προωθούνται όρισμένες αντίληψεις για τόν χρόνο και τόν χώρο, και ποιές; προωθείται ένας χρόνος γραμμικός ή όχι;

ΓΔ: Γραμμικός ό χρόνος τής σημερινής ιστοριογραφίας; κάθε άλλο. Μέ συνεχή φρονίδα, και μάλιστα με θεωρητική βάση τήν έννοια του χρόνου, εργάζεται σήμερα πρωτίστως ό Braudel, ό μεγαλύτερος ίσως σύγχρονος ιστορικός. Παίρνει ως σημείο αναφοράς όχι τόσο τό τί έγινε, αλλά τό πότε και μέ τί ρυθμούς, κυρίως στή μεγάλη διάρκεια. Προσπαθεί να βρει έρμηνειες και να τίς προεκτείνει σε θεωρητικά σχήματα με βάση τούς ρυθμούς αυτούς. Δέν ξέρω αν αυτό τελικά τόν οδηγεί πράγματι σε μία νέα θεωρητική βάση, ξέρω όμως ότι μέ αυτόν τόν τρόπο πλουτίζει πάρα πολύ αυτό που έχει να πει.

Παρέμβαση: Ή φυσική, ή φαινομενολογία, ή ψυχολογία, ή ψυχανάλυση, μπορούν να μάς δώσουν μιάν άλλη αντίληψη για τόν χρόνο. Ή ιστορία έχει μιά δική της αντίληψη για τόν χρόνο και αυτό τί σχέση έχει με τά προηγούμενα;

ΓΔ: Έκείνο που βλέπω να διαμορφώνεται στίς μέρες μας, στήν ιστοριογραφία, είναι μιά διάσπαση των χρονικών ενότητων, μιά τάση να ξεετάζεται ό χρόνος πότε μέ τόν ένα τρόπο και πότε μέ τόν άλλον. Πρόκειται για μιά έννοια του χρόνου όχι ρυθμική-γραμμική, ούτε μονοσήμαντη. Μέ τίς μεγάλες χρονικές ενότητες βλέπεις διαφορετικά τήν ιστορική πορεία, μέ τίς μικρές τό πράγμα αλλάζει. Άλλη ή θεώρηση τής κοινωνίας στή μεγάλη διάρκεια, έντελώς άλλη στή μικρή.

Παρέμβαση: Δέν έγινε σαφές, είναι σαν να λές ότι ή αστρονομία άρκει για να όρίσει κανείς τί είναι ούράνιο σώμα. Άρκει ή φυσική για να όρίσεις τί σημαίνει άντικείμενο; Είναι έρώτηση που χρειάζεται διεπιστημονική δουλειά.

Παρέμβαση: Ό όμιλητής ήδη ανέφερε τά στοιχεία χρόνο-χώρο σαν κοινά στοιχεία έρευνας για όλες τίς επιστήμες.

Παρέμβαση: Ό χρόνος δέν είναι τό όμογενές, συνεχές, μονοδιάστατο του Νεύτωνα, αλλά σχετίζεται άκριβώς με τήν πορεία των γεγονότων.

ΓΔ: Θα δώσω ένα παράδειγμα, δέν ξέρω αν θα ώφελήσει. Μιά έρμηνεία τής κυριαρχίας του Δυτικού πολιτισμού στηρίζεται στήν κυριαρχική του σχέση

στis οικονομικές ανταλλαγές με τόν Άνατολικό. Κατά μία θεωρία, για να λειτουργήσει αυτή η κυριαρχία ως τήν εποχή τής βιομηχανικής επανάστασης, χρειάζεται μια Πόλη που να λειτουργεί σαν πόλος, σαν κέντρο του κόσμου: Βενετία, Γένοβα, Άμβέρσα, Λισσαβόνα. Τή θεωρία αυτή τήν επεξεργάζεται και τήν τελειοποιεί ιδιαίτερα ο Braudel.

Πράγματι, ο Braudel τό περιγράφει αυτό χρησιμοποιώντας τή μεγάλη διάρκεια, διάρκεια αιώνων. Μπορεί να δει έτσι τήν κυριαρχία τής Δύσης στήν Άνατολή, αλλά και τή διαδοχή κυριαρχίας από τή μία δυτική πόλη στήν άλλη. Ποιές όμως είναι ειδικότερα οι αιτίες αυτής τής διαδοχής; Τι γίνεται στόν στενότερο χώρο τής Δύσης;

Για να προωθήσει τήν έρμηνεία του και σε αυτό τό ειδικότερο θέμα, ο Braudel αλλάζει, κατά κάποιον τρόπο, τήν ταχύτητά του μέσα στόν χρόνο, τήν ιστορική του αίσθηση του χρόνου, ουσιαστικά αλλάζει τή στάση του απέναντι στό φαινόμενο του χρόνου ως στοιχείου ανάλυσης. Άφήνει τή μακρά διάρκεια και έντοπιζει μια βραχύτατη περίοδο, μια στιγμή. Όπότεν τά γεγονότα μπορούν να μπουν κάτω από μικροσκόπιο: 1580-82. Έκείνη τή στιγμή κρίνεται ή τύχη τής ισπανικής αυτοκρατορίας και ή ήγεμονία τής οικονομίας του δυτικού κόσμου. Γιατί τό 1580, ο βασιλιάς μεταφέρει τήν πρωτεύουσα του στή Λισσαβόνα: σπουδαίο λιμάνι, στis εκβολές ποταμού, και απέναντι στis αποικίες τής Άμερικής. Άλλά τό 1582, για λόγους δευτερεύοντες, τήν ξαναμεταφέρει και τήν απομονώνει στήν καρδιά τής Καστίλλης, στή Μαδρίτη, καταδικάζοντας για πάντα τήν ισπανική αυτοκρατορία στήν παρακμή.

Έτσι ο Braudel μās οδηγεί ξαφνικά από μια θεώρηση τόπου και χρόνου εύρyτατη και μακροσκοπική, σε μια θεώρηση μικροσκοπική.

Μου φαίνεται ότι τό ένα συμπληρώνει τό άλλο, αλλά είναι και δύο τελείως διαφορετικά πράγματα. Αυτό φαίνεται αν ξεχάσουμε προς στιγμήν τόν ένα ιστοριογράφο και περάσουμε στους πολλούς, όσοι έρευνούν γύρω από αυτά τά θέματα. Η μία μέθοδος λειτουργεί σε πολλές θεωρητικές εργασίες, που προσπαθούν να εντάξουν τίς ευρωπαϊκές πόλεις μέσα στό θεωρητικό σύστημα τής παγκόσμιας οικονομικής κυριαρχίας του Δυτικού κόσμου. Η δεύτερη μέθοδος λειτουργεί με μονογραφίες πολύ ειδικές, που βλέπουν τί γίνεται μέσα σε 2-3 χρόνια, τί γίνεται στή Λισσαβόνα, τί στήν Καστίλλη, για ποίο λόγο δέν μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά ως μητρόπολη ή ισπανική πρωτεύουσα, κτλ. Δύο τελείως διαφορετικές χρήσεις του χρόνου από διάφορους ιστορικούς. Ο Braudel όμως τίς ένώνει, τίς χρησιμοποιεί μαζί, για να έννοιαήσει τό πρόβλημα, να προχωρήσει στή σύνθεση και στήν εύρyτερη έρμηνεία.

Παρέμβαση: Ο χρόνος στή φυσική δέν είναι ένιαιος. Όπως βλέπουμε τό πέραςμα στήν κλασική μηχανική και στή σύγχρονη φυσική, ίσως τό ίδιο πέραςμα να τό παρατηρήσουμε και στήν ιστορία.

Παρέμβαση: Η άσυνέχεια έχει κάποια Άλφα έννοια στή φυσική. Έχει και κάποιο νόημα στήν ιστορία και ποίο;

ΓΔ: Άν μιλάμε για τό ιστορικό γεγονός και όχι για τίς «επαναστάσεις»

στην επιστήμη της ιστοριογραφίας, τότε πρέπει να παραδεχτώ ότι η κρατούσα άποψη είναι η συνέχεια. Δέν θά βρεις άνθρωπο να πει ότι ένα ιστορικό φαινόμενο είναι «αθύπαρκτο», ότι δέν έχει κάπου ρίζες. Ή ανακάλυψη του τροχού, ίσως.

Παρέμβαση: Ναί, αλλά έχετε επαναστάσεις, μεταμορφώσεις στην ιστορία.

ΓΔ: Μου είναι αδύνατο να φανταστώ και άρνούμαι να περιγράψω, να έρευνήσω μιά επανάσταση για να δώ μόνο τά άποτελέσματά της, σάν να μήν έχει παρελθόν.

Παρέμβαση: Παρ' όλα αυτά ύπηρχε μιά μόδα για τήν άσυνέχεια, στη Γαλλία, π.χ.

Παρέμβαση: Θέλω να εκφράσω μιά επιφύλαξη πάνω στην καταδίκη της έννοιας της άσυνέχειας. Ύπάρχει μιά ύποψία πρώτα-πρώτα: μήπως ή έννοια της συνέχειας καταδικάζεται στο μέτρο πού προβάλλεται πάνω σε μιά γραμμική αντίληψη για τόν χρόνο. Άν τό σχήμα μας για τόν χρόνο είναι ή γραμμική αντίληψη, δντως ή άσυνέχεια φαίνεται παράλογη. Στην περίπτωση όμως πού θά χρησιμοποιήσουμε συστήματα ή μετατοπίσεις συστημάτων, ένδεχομένως ή έννοια «άσυνέχεια», όταν δέν ληφθει κυριολεκτικά αλλά ως μεταφορά, πού μās επιτρέπει να κατανοήσουμε τή μετατόπιση της έσωτερικής λογικής ένός συστήματος, τότε νομίζω ότι έχει κάποια νομιότητα, αλλά επαγωγικά.

Παρέμβαση: Τι έννοείτε όταν λέτε λογική του συστήματος;

Παρέμβαση: Άν ύποθέσουμε ότι μιλάμε για άλλαγή θεωρίας ή του συστήματος άναφοράς (έξαρτάται βέβαια από τό αντικείμενο και τόν χώρο της επιστήμης), τότε είμαστε ύποχρεωμένοι να χρησιμοποιήσουμε κάποια μεταφορά για να δηλώσουμε τήν άλλαγή. Μέ αυτή τήν έννοια νομίζω ότι μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει τήν έκφραση «άσυνέχεια» ή «μετατόπιση» κτλ.

Παρέμβαση: Πάντως και στην πιό άσυνεχή επιστήμη, στην κβαντική μηχανική, τώρα ψάχνουν διαδικασία άσυνέχειας, πού σημαίνει, ότι άσυνέχεια μπορεί να έκληφθει περισσότερο σάν μιά ποιοτική μεταβολή, μεταλλαγή ή κάτι τέτοιο. Έκει πού στηρίχτηκαν οι όπαδοί της άκρας άσυνέχειας, ήταν ή κβαντική μηχανική. Τώρα όμως όλο και πιό πολύ βλέπει κανείς κείμενα πού ψάχνουν να βροϋν στο έσωτερικό της άσυνέχειας τή συνέχεια.

Παρέμβαση: Νομίζω, ότι τά μαθηματικά βοηθάνε πολύ να καταλάβουμε τήν έννοια της συνέχειας-άσυνέχειας. Γιατι ή συνάρτηση είναι συνεχής ύπό όρισμένες προϋποθέσεις και εμφανίζει όρισμένες άσυνέχειες σε σχέση με αυτές τίς συγκεκριμένες παραμέτρους. Μόλις εμφανιστεί κάποια τρίτη παράμετρος, δέν ξέρουμε αν τό φαινόμενο είναι συνεχές ή άσυνεχές, εκτός αν περάσουμε μέσα τή νιοστή παράμετρο.